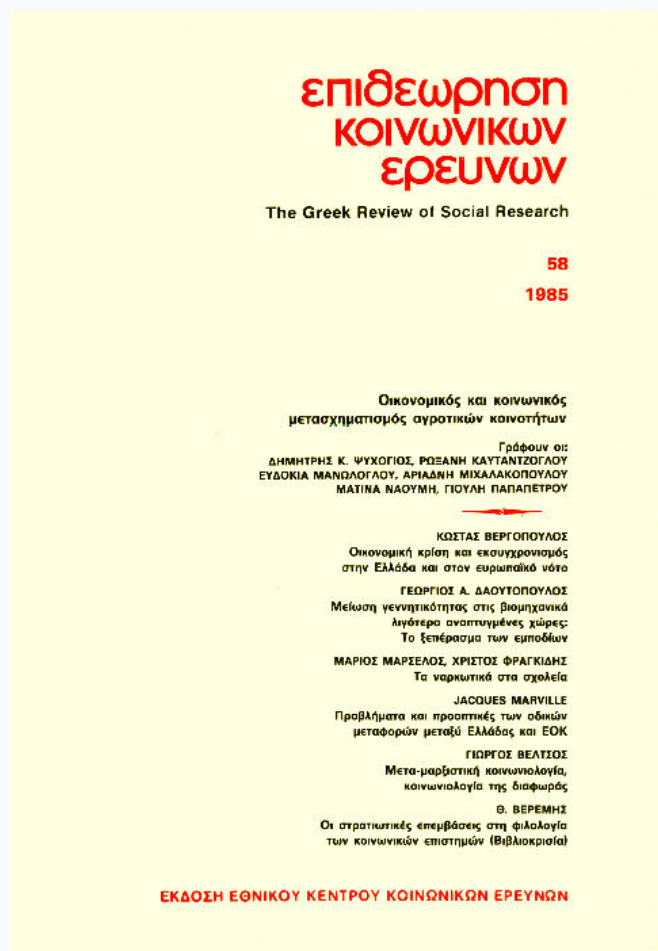

The Greek Review of Social Research

Vol 58 (1985)

58

Οι στρατιωτικές επεμβάσεις στη φιλολογία των κοινωνικών επιστημών. Constantine Danopoulos, Warriors and politicians in Modern Greece; Δημήτρης Χαραλάμπης, Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της πολιτικής εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα; Nicos Mouzelis, Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and late industrialization in the Balkans and Latin America

Θ. Βερέμης

doi: [10.12681/grsr.811](https://doi.org/10.12681/grsr.811)

Copyright © 1985, Θ. Βερέμης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βερέμης Θ. (1985). Οι στρατιωτικές επεμβάσεις στη φιλολογία των κοινωνικών επιστημών. Constantine Danopoulos, Warriors and politicians in Modern Greece; Δημήτρης Χαραλάμπης, Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της πολιτικής εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα; Nicos Mouzelis, Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and late industrialization in the Balkans and Latin America. *The Greek Review of Social Research*, 58, 187–191. <https://doi.org/10.12681/grsr.811>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Οι στρατιωτικές επεμβάσεις στη φιλολογία των κοινωνικών επιστημών

Constantine Danopoulos, *Warriors and Politicians in Modern Greece*, Documentary Publications, Βόρεια Καρολίνα 1984, σ. 225.

Δημήτρης Χαλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της πολιτικής εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας 1985, σ. 414.

Nicos Mouzelis, *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America*, Macmillan, Λονδίνο (υπό έκδοση).

Η κοινωνιολογία των στρατιωτικών κινημάτων και των καθεστώτων που προκύπτουν απ' αυτά καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1960. Πρόκειται για μια προσπάθεια ερμηνείας ενός φαινομένου ενδημικού στα κράτη της Αφρικής και της Ασίας, που προέρχεται από την κατάρρευση της αποικιοκρατίας. Παράλληλα μελετήθηκαν τότε οι στρατοκρατικές κυβερνήσεις της Λατινικής Αμερικής και η εναλλαγή των αξιωματικών στην εξουσία — φαινόμενα που πηγάζουν από την εποχή της κατάρρευσης της ιβηρικής κυριαρχίας.

Όμως κάθε απόπειρα συστηματικής ανάλυσης είναι και από την άποψη της μεθόδου ενδιαφέρουσα για τον μελετητή. Τα ερωτήματα και οι προτεραιότητες που θέτει ο ερευνητής, κατευθύνουν σε μεγάλο βαθμό και το αποτέλεσμα της έρευνάς του. Έτσι η επικέντρωση του προβληματισμού της πρώτης γενιάς των «στρατιωτικών κοινωνιολόγων» στον εκσυγχρονιστικό ρόλο των αξιωματικών του Τρίτου Κόσμου προδίδει ένα συγκεκριμένο ενδιαφέρον για τη μελλοντική σχέση των καθεστώτων αυτών με τον δυτικό κόσμο. Εκπρόσωποι μιας «λειτουργικής» προσέγγισης θεώρησαν ότι ο εκσυγχρονισμός των αναπτυσσόμενων είναι δυνατό να εστιάζεται σε λίγους παράγοντες, όπως η διαχείριση της τεχνολογίας ή οι δυτικές επαφές της αστικής τάξης. Αγνοώντας την ιστορία των συγκεκριμένων κρατών, τις εσωτερικές τους αντιθέσεις, αλλά κυρίως την ελάχιστη ισότιμη σχέση τους με τα δυτικά τους πρό-

τυπα, οι θεωρητικοί της ανάπτυξης έτειναν να υποτιμούν τις ζωτικές διαφορές ανάμεσα στα κράτη αυτά και να προβάλλουν πλασματικές ομοιότητες. Η «λειτουργική» τέλος προσέγγιση διέπεται συχνά και από μια απολογητική διάθεση για το «τίμημα» του εκσυγχρονισμού — τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των αντιπροσωπευτικών θεσμών.

Η ραγδαία ανάπτυξη στρατιωτικών ελίτ στις αφρικανικές και ασιατικές περιοχές της παλιάς αποικιοκρατίας προδίδει την περιορισμένη απήχηση των δυτικών πολιτικών θεσμών ή μάλλον την προσαρμογή (και παραμόρφωσή τους) στις ιδιοτυπίες του χώρου υποδοχής τους. Ότι οι στρατιωτικοί απέκτησαν την πολιτική αλλά και κοινωνική πρωτοκαθεδρία σε χώρες με ελάχιστη ή ανύπαρκτη στρατιωτική παράδοση, είναι γεγονός ενδεικτικό του πλεονεκτήματος που ο χειρισμός των μέσων μαζικής καταστολής τους δίνει σε κοινωνίες που έχουν υπηκόους μάλλον παρά οργανωμένους πολίτες, αλλά και στη μονοπωλίωση της τεχνολογίας από όσους αξιωματικούς εκπαιδεύονται στα δυτικά οπλικά συστήματα. Η άποψη ότι επειδή οι στρατιωτικοί είναι συχνά οι μόνοι εξοικειωμένοι με τις κατακτήσεις της εφαρμοσμένης επιστήμης γίνονται αυτόματα και φορείς εκσυγχρονισμού στις πατρίδες τους, έχει υποστεί σοβαρή κριτική.

Από τους πολιτικούς επιστήμονες που καταπιάστηκαν με αυτό το νέο πεδίο που υποσχόταν ευρύ στάδιο τυπολογιών με προβλεπτικό

χαρακτήρα, ο Lycian Pye επιχειρηματολογούσε υπέρ του εκσυγχρονιστικού ρόλου των στρατιωτικών. Κατ' αυτόν οι σύγχρονοι στρατοί πρέπει να είναι εξοπλισμένοι με τεχνολογικές γνώσεις και ικανοί να εκπαιδεύουν προσωπικό και στελέχη στη διοίκηση έτσι ώστε κάποτε να ξεπερνούν τους πολίτες στους τομείς αυτούς. Όντας προσανατολισμένοι σε ξένα εκσυγχρονιστικά πρότυπα οι στρατιωτικοί γίνονται αυτόματα η αιχμή της τεχνολογικής προόδου στις χώρες τους. Κατά τον Pye η ίδια η επιτακτική φύση της αμυντικής προτεραιότητας καθιστά τους στρατιωτικούς αξιόπιστους μετόχους της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας και τους προκρίνει για το ρόλο του αναμορφωτή. Όμως από τον απλό χειρισμό προϊόντων υψηλής τεχνολογίας (ηλεκτρονικά, αεροπλάνα και αυτοματοποιημένα πλοία) ως τη γνώση και τη δυνατότητα κατασκευής τους, υπάρχει ένα χάσμα που λίγες αναπτυσσόμενες χώρες κατάφεραν να γεφυρώσουν και συνεπώς να εμπέδωσουν την τεχνολογική πρόοδο. Ο Manfred Halpern εξάλλου ταυτίζει τους αξιωματικούς, στις αραβικές κυρίως χώρες, με την αστική τάξη και την εκσυγχρονιστική της αποστολή. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Samuel Finer,¹ η υπόθεση του Pye, που θέλει τους στρατιωτικούς μοναδικούς φορείς εκσυγχρονισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες, έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Halpern που πιστεύει ότι οι στρατιωτικοί έχουν ως πρότυπό τους την αστική τάξη της πατρίδας τους και αυτή μιμούνται σε κάθε τους βήμα. Έτσι από πρωτοπόροι (κατά Pye) γίνονται μιμητές της αστικής τάξης (κατά Halpern).

Ο Samuel Huntington² επισημαίνει κάτι που διέφυγε και από τους δύο προηγούμενους, ότι δηλαδή, είτε ως τεχνοκράτες είτε ως συνοδοιπόροι της μεσαίας τάξης, οι στρατιωτικοί γίνονται συντηρητικοί όταν οι μάζες θελήσουν να εισχωρήσουν στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας.

Σύμφωνα με μελέτες για τη Νότια Αμερική που υποδεικνύει ο Finer, οι ενδημικές στρατιωτικές επεμβάσεις τείνουν όλο και περισσότερο να στρέφονται εναντίον λαοφίλων κυβερνήσεων και να ασκούν με βίαιο και αντιλαϊκό

τρόπο την εξουσία όταν την κατακτούν.³

Στις εργασίες του Eric Nordlinger που εμφανίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1970, οι θεωρίες για τον εκσυγχρονιστικό ρόλο των στρατιωτικών αναθεωρούνται ριζικά.

Ο Nordlinger μελέτησε 74 χώρες με στρατιωτικά καθεστώτα και αποτιμήσε την εξέλιξη που σημείωσαν χρησιμοποιώντας επτά δείκτες οικονομικής και κοινωνικής πρόόδου ως κριτήριο εκσυγχρονισμού. Στο μεγάλο ποσοστό των παραδειγμάτων του τα αποτελέσματα υπήρξαν αρνητικά. Ο Nordlinger κατέληξε έτσι στο συμπέρασμα ότι τα στρατιωτικά καθεστώτα δεν είναι παράγοντες εκσυγχρονισμού, ότι φροντίζουν περισσότερο για την προώθηση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους και ότι συχνά ταυτίζουν τα συμφερόντά τους με εκείνα της αστικής τάξης.⁴

Ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1960 μια συγκομιδή από στρατιωτικά καθεστώτα στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική έκαναν φανερό 1) ότι η εκβιομηχάνιση και ο εκσυγχρονισμός γενικότερα δεν συνδέονταν αναγκαστικά με την εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών, 2) ότι η παρουσία των στρατιωτικών στη διαχείριση της κρατικής εξουσίας δεν αποτελούσε εγγύηση εκσυγχρονισμού. Τόσο ο Alfred Stepan⁵ στο σημαντικό έργο του για το ρόλο των στρατιωτικών στην Βραζιλία, όσο και ο Nordlinger⁶ στο κλασικό πια βιβλίο του για τις επεμβάσεις του στρατού, καταλήγουν στο γενικό συμπέρασμα ότι οι στρατιωτικοί ελάχιστα προωθούν τον εκσυγχρονισμό στις χώρες που εξουσιάζουν.

Ο Huntington πρώτος αναγνώρισε ότι ο εκσυγχρονισμός και η δημοκρατία δεν συμπεριφέρονται πάντοτε στον Τρίτο Κόσμο, ενώ ο G.O' Donnel υποστήριξε μάλιστα ότι οι διαδοχικές απαιτήσεις της βιομηχανικής επανάστασης στις καθυστερημένες περιοχές του κόσμου

3. Finer, σ. 264, M. Needler, «Political Development and Military Intervention in Latin America», *American Political Science Review*, Σεπτ. 1966.

4. Eric Nordlinger, «Soldiers in Mufti», *American Political Science Review* (Δεκ. 1970).

Θ. Κουλουμπής, *Προβλήματα ελληνοαμερικανικών σχέσεων*, Αθήνα 1978, σ. 95 - 103.

5. Alfred Stepan, *The Military in Politics. Changing Patterns in Brazil*, Πρίνστον 1974.

6. Eric Nordlinger, *Soldiers in Politics. Military Crises and Governments*, Νιού Τζέρσεϊ 1977.

1. Samuel Finer, *The Man on Horseback*, Λονδίνο 1976, σ. 263

2. S. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Γκέιλ 1968, σ. 226.

επέβαλαν αναρχικά συστήματα διακυβέρνησης.⁷

Ο Huntington⁸ πρόσθετε ακόμα ότι η διευρυνση της πολιτικής συμμετοχής σε χώρες με αδύναμους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς οδήγησε συχνά σε στρατιωτικές επεμβάσεις. Απέδωσε όμως τις δυσλειτουργίες των κοινοβουλευτικών αυτών μεταστάσεων σε κάποια αναγκαστική παραδοσιακή νοοτροπία και αγνόησε τις σχέσεις παραγωγής αλλά και τις δυνάμεις καταστολής που ισχύουν σε κάθε περίπτωση.

Από την τέραστια βιβλιογραφία της στρατιωτικής κοινωνιολογίας και πολιτικής επιστήμης, στο ελληνικό κοινό έφτασε μεταφρασμένη μόνο η ανθολογία του John Johnson *Ο ρόλος των στρατιωτικών στις υπανάπτυκτες χώρες*, (Κάλβος 1971). Το έργο αυτό εκφράζει ακριβώς την τάση να θεωρούνται οι στρατιωτικοί ως φορείς εκσυγχρονισμού και περιλαμβάνει εργασίες των Lucian Pye και Manfred Halpern. Έλειψαν μεταφράσεις έργων των S.E. Finer, Samuel Huntington και Morris Janowitz, που αν και αναθεώρησαν κατά κάποιους από τις αρχικές τους τοποθετήσεις, έδειξαν από την αρχή μια ευρύτητα που δεν χαρακτηρίζει τη μεγάλη πλειοψηφία των ομοτένων τους. Το ελληνικό παράδειγμα πρόβαλαν με σειρά δημοσιεύσεων οι George Kourvetaris («The Greek Army — Officer Corps: Its professionalism and Political Interventionism», Morris Janowitz, Jaques van Doorn, Rotterdam University Press, 1971) και ο James Brown («The Military in Society in Greece», *European Journal of Sociology*, vol. 15, No 2 (1974) σ. 245 - 61) και μερικοί άλλοι αργοπορημένοι επίγονοί τους που επιμένουν ακόμα στην εκσυγχρονιστική και διοικητική προσφορά των αξιωματικών στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ο Kourvetaris στη διδακτορική του διατριβή που βασίστηκε σε δείγμα αξιωματικών του οποίου επέλεξε για αυτόν το Γενικό Επιτελείο Στρατού («The Contemporary Army Officer Corps in Greece: An Inquiry into its professionalism and Interventionism» Phd Thesis-Northwestern University 1969) υποστήριζε ότι ο στρατός υπήρξε στην Ελλάδα φορέας εκσυγχρονισμού. Πρόσθεσε ακόμα στη χαρακτηρισολογική τυπολογία του

Janowitz (η οποία τονίζει τις ικανότητες των αξιωματικών στον διοικητικό τομέα) και κάποιο στοιχείο εντόπιας γραφικότητας, αποδίδοντας στους στρατιωτικούς θεματοφύλακες της ελληνικής παράδοσης, την αποκλειστικότητα του «Palikari - philotimo syndrome».

Στο έργο του *Σύγχρονη Ελλάδα*. Όψεις υπανάπτυξης (Αθήνα 1978), ο Νίκος Μουζέλης αφιερώνει ένα κεφάλαιο⁹ στο ρόλο των στρατιωτικών στην Ελλάδα και επιχειρεί με επιτυχία μια νεομαρξιστική ανάλυση του φαινομένου, τοποθετώντας τους στρατιωτικούς μέσα στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο αντί να τους αντιμετωπίζει σαν κύριους φορείς πολιτικής δράσης και επίκεντρο όλων των πολιτικών εξελίξεων.

Τα έργα των Constantine Danopoulos, *Warriors and Politicians in Modern Greece* (Documentary Publications, North Carolina 1984, σ. 225) και του Δημήτρη Χαράλαμπε, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η δομή της πολιτικής εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα* (Εξάντας 1985, σ. 414) πραγματεύονται χονδρικά την ίδια χρονολογική περίοδο αλλά οι ομοιότητες τους σταματούν εκεί. Ο Danopoulos ασχολείται κυρίως με τον ρόλο των στρατιωτικών στην μεταπολεμική ελληνική πολιτική από τη σκοπιά των επαγγελματικών τους κινήτρων, ενώ ο Χαράλαμπες επιχειρεί μια συνθετική ερμηνεία του συνολικού μεταπολεμικού φαινομένου.

Έτσι αν και διαφέρει ριζικά στην πολιτική του θέση από τους επιγόνους των εκσυγχρονιστών, ο Danopoulos χρησιμοποιεί την ίδια αποσπασματική γλώσσα με αυτούς, κατακερματίζοντας το πολιτικό φαινόμενο και απομονώνοντας τα θραύσματα από τον κοινωνικό τους βιότοπο. Οι παραπομπές και η ενημερωμένη βιβλιογραφία που είναι στοιχεία αποδεικτικά μιας φιλοπονίας που δεν προχωρεί όμως πάντοτε στην εμπέδωση του υλικού. Οι παρατηρήσεις του κάποτε απλοϊκές, όπως όταν θεωρεί ότι η επέμβαση της χούντας του 1967 «έθεσε τέλος στο δημοκρατικό πείραμα στην Ελλάδα» (σ. 41). Ο αναγνώστης άγεται στο συμπέρασμα ότι το αντιπροσωπευτικό σύστημα υπήρξε κάποιο βραχύβιο διάλειμμα στην ελληνική πολιτική ιστορία. Οδηγημένος από άλλες «λειτουργικές» αναλύσεις του στρατιωτικού φαινομένου τοποθετεί το ερμηνευτικό του επίκεντρο στα επαγγελματικά ή «σωματειακά» κί-

7. O' Donnel, *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism. Study in Southern American Politics*, Un. of California. Μπέρκλεϋ, 1973.

8. S.P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Πανεπιστήμιο του Γιάιλ 1968, σ. 5-13.

9. Βλ. Μουζέλης, Κεφ. 6, σ. 246 - 267.

νητρα των αξιωματικών. Επισημαίνοντας την ομιλία του βουλευτή της ΕΡΕ στρατηγού Φροντιστή (1η Απριλίου 1964) για την πρωτοική τάση του ποσοστού από τον προϋπολογισμό που η κυβέρνηση διάθετε για στρατιωτικές δαπάνες από το 1957 ως το 1963 (σ. 43), ο Δανοπούλος θεωρεί ότι προσφέρει το ερμηνευτικό κλειδί για τις κατοπινές εξελίξεις στο σώμα των αξιωματικών. Τα ποσά ωστόσο των δαπανών αυτών παρουσιάζουν σε απόλυτους αριθμούς άνοδο κατά την περίοδο 1961 - 1966, όπως αποδεικνύεται από τον Πίνακα 5 της σελίδας 45. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι ο τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής αναγκάστηκε σε παραίτηση από το θρόνο μετά από σχετική παρέμβαση μιας δυσανεκτικής στρατιωτικής ηγεσίας. Τέινας ο Δανοπούλος να καταστήσει τους στρατιωτικούς πρωτογενή αιτία για όλες τις δοκιμασίες του κοινοβουλευτισμού, συμπεριλαμβανομένης και της παραίτησης του Γεωργίου Παπανδρέου.

Το λιγότερο χρήσιμο κεφάλαιο είναι σίγουρο το τρίτο που ασχολείται με το πρόβλημα της νομιμοποίησης του στρατιωτικού καθεστώτος. Ο συγγραφέας κατασκευάζει ένα τρίπτυχο κριτηρίων νομιμοποίησης (σ. 57) και αφού τα αντιπαραβάλλει με τη χουντική πραγματικότητα πιστοποιεί τη μη νομιμοποίηση της στρατιωτικής μας δικτατορίας. Το νέο στοιχείο για ένα ξένο κοινό είναι η παράθεση δειγμάτων της ελληνικής κοινής γνώμης για την 21η Απριλίου αλλά οι απόψεις αυτές χάνουν κάποια από τη σημασία τους, γιατί διατυπώνονται πολλά χρόνια μετά το τέλος της δικτατορίας. Το έκτο κεφάλαιο είναι το πιο ενημερωμένο με πρόσφατες πληροφορίες για τη μεταχουντική περίοδο και περιέχει αναφορές σε πορίσματα της σύγχρονης στρατιωτικής πολιτικής επιστήμης (Nordlinger, σ. 148) χωρίς όμως να τα προσαρμόζει στο ελληνικό παράδειγμα.¹⁰

Στον αντίποδα του Δανοπούλου βρίσκεται ο Χαραλάμπης. Το περιεχόμενο του βιβλίου του

δεν ανταποκρίνεται ακριβώς στον τίτλο, που θα έπρεπε ίσως να περιοριστεί στο δεύτερό του μέρος. Ο στρατός ως οργάνωση και σώμα με τις ειδικές του στατιστικές, το θεσμικό του πλαίσιο και τις παρεκκλίσεις από αυτό, δεν διαγράφεται ικανοποιητικά ούτε άλλωστε και είναι αυτή η πρόθεση του συγγραφέα. Απουσιάζει από τη βιβλιογραφία η σημαντικότερη συγκομιδή ποσοτικών στοιχείων για τον μεταπολεμικό ελληνικό στρατό που περιέχει η ανέκδοτη διατριβή του Ν. Pantelakis *L'armée dans la Société grecque contemporaine* (Thèse pour le doctorat du 3ème cycle de Sociologie, Université René Descartes (Paris V) 1980, σ. 235). Ωστόσο το έργο του Χαραλάμπη έχει μια θεωρητική ζωνάνια που θα προκαλέσει πολλές γόνιμες συζητήσεις.

Στο πρώτο μέρος ο συγγραφέας ασχολείται με το ελληνικό κράτος όπως διαμορφώνεται από την πορεία και την έκβαση του εμφυλίου πολέμου, τονίζοντας το ρόλο του κράτους ως μηχανισμού καταστολής και τη θέση του στρατού μέσα στη νέα πραγματικότητα. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται δύο εναλλακτικά είδη στρατηγικής που επιλέγει κατά τον συγγραφέα η αστική τάξη: α) Ο εκσυγχρονισμός, όπως αρθρώνεται από τον Κ. Καραμανλή, β) η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου. Στην πρώτη στρατηγική ο ρόλος της μοναρχίας ακρώνει την εκσυγχρονιστική προσπάθεια, ενώ στη δεύτερη η αντίθεση ανάμεσα στη θεσμική νομιμότητα και την πολιτική πραγματικότητα καταδικάζει το εγχείρημα Γ. Παπανδρέου. Όμως ο Χαραλάμπης προσθέτει: «Η επιβολή του κράτους εκτάκτου ανάγκης αλλά και η ίδια η πορεία της πολιτικής κρίσεως αποτέλεσε την ιδεολογική δικαίωση της αστικής νομιμότητας (...), προϋπόθεση για το ομαλό πέρασμα από τη δικτατορία στην αστική δημοκρατία το 1974». Εδώ βρίσκεται μια από τις πιο ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του Χαραλάμπη, ότι δηλαδή «η έλλειψη ανταγωνιστικής κοινωνικής επιλογής οδήγησε στην ιδεολογική ενσωμάτωση των κυριαρχούμενων τάξεων μέσα από την υποστήριξη — υπεράσπιση της αστικής νομιμότητας και την άρνηση της κατάργησής της» (σ. 16). Στο τρίτο μέρος αναλύονται οι λόγοι που οδήγησαν στην ενεργοποίηση του στρατιωτικού μηχανισμού μέσα στο πλαίσιο του αστικού κράτους εκτάκτου ανάγκης — με επιστέγασμα βέβαια τη δικτατορία της 21ης Απριλίου. Επισημαίνεται επίσης

10. Υπάρχουν ακόμη και μερικά πραγματολογικά λάθη όπως ότι οι αντιβασιλικοί αξιωματικοί στη Μέση Ανατολή είχαν αποταχθεί από τη δικτατορία Μεταξά ενώ πρόκειται βέβαια για τους απότακτους του 1935 (σ. 33). Τυπογραφικό τέλος λάθος θα είναι η γραφή των στάβλων του Αυγέα ως «Aegean Stables» (σ. 64).

η αδυναμία της δικτατορίας να πετύχει τη συνείδηση αποδοχής της από το κοινό — που παρακολουθούσε μάλλον παρά συμμετείχε στα δράματα. Το αν ο στρατός απέκτησε «πολιτικά αυτονομημένη» θέση μέσα στο σύστημα είναι θέμα υπό συζήτηση, αυτό που είναι όμως βέβαια είναι ότι η ερμηνεία της στρατιωτικής επιρροής που βασίζεται στην αποκλειστικότητα του ΙΔΕΑ αγνοεί την αντίπαλη καθεστηκία ομάδα, των αξιωματικών του θρόνου (σ. 125). Ο Χαραλάμπης παρασύρεται κάποτε σε παράπλευρες συζητήσεις θεμάτων όπως η Τουρκία, όμως η συνθετική του φιλοδοξία (αν και κάποτε υπερβολική για το αποδεικτικό υλικό που προσφέρει) τοποθετεί το στρατιωτικό φαινόμενο (όπως και ο Μουζέλης) μέσα στο πολιτικό του πλαίσιο. Παραμένουν ωστόσο σε τούτη τη μελέτη της πολιτικής εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, τα προβλήματα που παρακολουθούν πολλές μαρξιστικές αναλύσεις: η εξάρτηση του πολιτικού από το ταξικό φαινόμενο (του εποικοδομήματος δηλαδή από τη βάση) και κάποια διάθεση απλουστευτικής νομοτέλειας που δεν φωτίζει πάντοτε αλλά καθοδηγεί μάλλον τα γεγονότα σε προκατασκευασμένα συμπεράσματα.

Στο νέο του (υπό έκδοση) έργο, *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America* (London 1985, Macmillan), ο Νίκος Μουζέλης επιχειρεί ακριβώς μian αναμόρφωση των μαρξιστικών εργαλείων ανάλυσης ώστε να αποφεύγεται η μηχανιστική εξάρτηση όλων των φαινομένων που τοποθετούνται στο εποικοδόμημα (πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών) από την οικονομική βάση. Ο όρος «reductionism» χρησιμοποιείται και από τον Μουζέλη για να περιγράψει τον υποβιβασμό πολύπλοκων πολιτικών φαινομένων σε επιφανόμενα στερεότυπων οικονομικών σχέσεων.

Ο συγγραφέας θεωρεί ακόμα ότι η σχέση «οικονομικού κέντρου» και «περιφέρειας» στις διεθνείς σχέσεις, όπως αναπτύσσεται από τον Α. Gunder Frank,¹¹ εξαφανίζει την όποια αυτονομία των συγκεκριμένων παραδειγμάτων και ισοπεδώνει τις ιδιαιτερότητές τους. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον κατά τον Μουζέλη, από τη θεωρητική προσαρμογή του περιφερειακού πολιτικού συστήματος προς το μητροπολιτικό οικονομικό παράδειγμα, παρουσιάζει αντίστροφα η επίδραση και επίπτωση του «διεθνούς οικονομικού συστήματος» στις χώρες της περιφέρειας. Οι ιδιαιτερείτες της καθεμιάς από τις χώρες αυτές θα προσδιορίσει τελικά το βαθμό αφομοίωσης ή παραμόρφωσης των επιδράσεων από το κέντρο.

Σε ολόκληρη την ανάλυση υποδηλώνεται μια αναβάθμιση του πολιτικού φαινομένου σε θέση ισοτιμίας με το οικονομικό. Έτσι φαινόμενα όπως οι στρατιωτικές επεμβάσεις, αν εγκαταλειφθούν σε μια μηχανιστική ερμηνεία του τύπου «της κρίσης του ιμπεριαλισμού», ή γίνουν επιφανόμενα των μηχανισμών της διεθνούς αγοράς, τότε θα έχουμε το άγιο αποτέλεσμα που προκύπτει από τη σύγχυση διαφορετικών επιπέδων ανάλυσης. Το συμπέρασμα του Frank ότι η επίδραση του κέντρου στην περιφέρεια είναι αλήθεια αρνητική και η αφέλης αισιοδοξία της «λειτουργικής» σχολής που θεωρεί κάθε δυτική επίδραση στις υπανάπτυκτες χώρες ως εκσυγχρονιστική, χαρακτηρίζονται εξίσου από μια μηχανιστική νομοτέλεια.

Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ

11. A. Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*, Monthly Review Press, New York 1969.